

Milliyetçiliğin (Sınırlı) Dünyasından Küreselleşmenin (Sınır-sız)¹ Dünyasına

Kimlik Arayışları/Tartışmaları

Hakkı YÜCEL

Anthony Giddens, “Elimizden Kaçıp Giden Dünya”¹ kitabında ilginç bir anekdot aktarır. Orta Afrika’da yerli bir topluluk hakkında kültürel araştırmalar yapan bir arkadaşı, konu ile ilgili alan çalışmaları yapmak üzere gittiği bölgede, daha oraya vardığının ilk gecesi yaşadıkları karşısında şaşkına döner. Yerlilerin o gece için düzenledikleri eğlenceye davet edilen ve orada dünyanın gözlerden uzak bu otantik topluluğunun kendine özgü eğlence biçimleri, gelenekleri ve kültürel özelliklerine dair gözlemlerde bulunacağını uman araştırmacıyı büyük bir sürpriz beklemektedir. Çünkü köy ahalisini bir araya toplayan bu büyük eğlencenin gerekçesi, ünlü Basic Instinct (Temel İçgüdü) filmi nin video gösterimidir. Ve, daha da ilginç olan ise şudur: O sıralarda çekimi yeni tamamlanmış olan bu film henüz Londra’da bile vizyona girmiş değildir.²

Aslında sadece bu örnek bile, bugün itibarıyla içinde yaşadığımız dünyada artık hiçbir şeyin uzakta olmadığını, insanlığın hemen her an için dinamik bir yüzleşme ve iletişim-etkileşim sürecini yaşamakta olduğunu ve “ister daha iyi ister daha kötü yönde olsun, hiç kimsenin tam olarak anlamadığı, ama etkisini hepimiz üzerinde hissettiren bir küresel düzene doğru”³ sürüklendiğini açıkça göstermektedir. Zamanın ve mekânın kendi dönerselliğinden, kategorik ayırımından ve coğrafik tecrit edilmişliğinden ve bunun zihniyet dünyalarına yansımalarından,

daha geniş bir ifadeyle “sınırlılık” halinden koparak, adeta bir “sınır-sızlık” hali içinde bir araya geldiği; Giddens’in “zamanın ve mekânın dönüşümünü” sağlayan “uzaktan etki”⁴ diye nitelendirildiği dinamik bir süreklilikle her şeyin ve herkesin potansiyel olarak her an içinde yer aldığı, tanık olduğu, etkilendiği, katıldığı ve sonuç itibarıyla bu küresel ağın bir parçası haline dönüştüğü bir süreç yaşanmakta. Aşıkâr olan o ki, olumlu ya da olumsuz, lehte ya da aleyhte ne tür yaklaşım ve değerlendirilmelerde bulunulursa bulunulsun, “küreselleşme” günümüz koşullarında etkisi herkes tarafından kabul edilen bir olgu.

Ancak, madalyonun bir de öteki yüzü mevcut. Küreselleşme yanında ve eş zamanlı olarak paradoksal bir biçimde “tikel/yerel/ulusal” olanın da yeniden ayağa kalkması söz konusu. Bu bağlamda küreselleşmenin “tek doğrultuda yani sadece yerelden globale doğru işleyen bir süreç değil, kendi içinde “evrensellikleri/homojenlikleri” ve “tikellikleri/farklılıkları” aynı anda barındıran, bunları birbiriyle ilişkiye geçirip, birbirine dönüştürebilen bir süreç”⁵ olduğunu haklılaştıran paradoksal gelişmeler de yaşanmakta. Bu çoklu hal, aktüel gerçeklik olarak küreselleşme olgusu çerçevesinde yaşanan yoğun tartışmaların da temel nedeni. Bir yanda küreselleşmenin kuşatıcı ve kapsayıcı bir örüntü olarak modernitenin birçok kavramlarını ve kurumlarını kendi içinde dönüştürdüğü ve sınırlı(lık) hallerinden yaygın bir iletişim-etkileşim ağınının sınır-

¹ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.

² a.g.e., s. 19.

³ a.g.e., s. 25.

⁴ Anthony Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde**, çev. Müge Sözen ve Sabir Yücesoy, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s. 12.

⁵ Sevda Alankuş-Kural, “Yeni Hayali Kimlikler ve Yurttaşlar Demokrasisi”, **Birikim**, No. 71-72, (Mart-Nisan 1995), s. 88.

sızlık'ına taşıdığı söylenirken; diğer yanda da küreselleşen karşılıklı bağımlılık dünyası içinde modernitenin kimi kavram ve kurumlarının kitlesel etkileşim kültürünün vazgeçilmez unsurları olarak yeniden keşfedildikleri, bir kez daha kendi sınırları içinde yeniden üretildikleri ve temel argümanlar halini aldıkları dile getirilmekte.

Bu genel tespitlerden hareketle bu yazıda, “milliyetçilik”in “sınırlı” dünyasından (ya da sınırlandırdığı dünyadan) “küreselleşme”nin “sınırsız” dünyasına doğru yaşanan paradoksal gelişmeleri mündemiç sürecin, siyasal ve toplumsal alanda en önemli yansıma ve etki alanlarından birisi olan “kimlik” sorunsalı ve bu sorunsal eksenindeki kimi arayışlar/tartışmalar konu edilmektedir. Bu bağlamda modernite ile yaşanan dönüşüm-değişimler ve modern ideoloji olarak “milliyetçilik” doğrultusunda anlam kazanan “milli/ulusal kimlik” ve yine bir başka modern ideoloji olan “Marxizm” doğrultusunda “enternasyonalist” bir mahiyet kazandırılmaya çalışılan “kimlik” yaklaşımları ile; “küreselleşme” sürecinin yarattığı koşullar ve ilişkiler çerçevesinde yine (yeni) “kimlik” anlayışlarına/arayışlarına dair kimi açıklamalar ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Tarihin Büyük Sorusu

Yirminci yüzyılın sonları itibarıyla teknoloji, iletişim, ulaşım ve bilimsel alanlarda meydana gelen gelişmelerle sermaye, emek ve malın küresel anlamda dolaşıma girmesi sonucunda oluşan büyük küresel bir pazar yanında; yine aynı devasa gelişmelerle hızlanan bilgi akışının küresel dağılımı ve paylaşımının, ulus-devlet siyaseti, sınırları, sosyal-kültürel-geleneksel ve hukuksal durumunda yarattığı etkiler bakımından küresel benzeşimler ortaya çıkarması; bu yeni süreç ve etkileri dolayısıyla birçok şey yanında “kimlik” tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. “Küreselleşme”nin tarifinden itibaren başlayan bu tartışmaların özellikle eski döneme ait kimi kavram ve kurumların “değişim ve dönüşüm”leri üzerine vurgu yapması ise, kaçınılmaz olarak “kimlik” sorunsalına dair tartışmaların da aynı esaslar üzerinden yürütülmesine yol açmıştır. “Küreselleşme”nin tarihsel bir değişim-dönüşüm sürecini başlatması, ya da böyle bir sürecin koşullarını yaratması karşısında, “kim-

lik” ve daha da genel olarak onu içeren kimi kuşatıcı kavramlar temelinde sorulabilecek “büyük soru”yu biraz sonraya bırakarak, belki şu talî soruyu sormak gerekecektir: Pre-modern dönemden modern(itey)e geçerken yaşandığı gibi, yeni dönemsel bir geçiş süreci olarak küreselleşme bağlamında, modern(itey)e ait “kimlik” kurgusu, kapsamı ve tanımı ile, küreselleşmeye ait “kimlik” kurgusu, kapsamı ve tanımı arasında fark(lar) ne(ler)dir? İşte tam da bu noktada, bu tartışmaya giriş yapabilmek adına tarihin “büyük soru”larından birini sormak zamanıdır: “Ulus”, “ulusallık” ve bunların kollektif grup yapısına yansımaları ezel-ebed, tarihin her döneminde (bir biçimde) geçerli olan, yani “tarihdışı” olgular mıdır; yoksa modernitenin ortaya çıkardığı, dönem ve koşullarla ilgili kavramsal birer kurgu mudur? Bu kadim soruya verilen yanıtların mahiyetine göre tarihsel olarak kabaca üç ayrı yaklaşım sergilendiğini söylemek mümkündür.⁶

Yaklaşımların birincisi, ulusallığın ve ulusun kaynaklarının çok eski çağlardan bu yana bir biçimde potansiyel olarak var olduğunu, uluslaşma sürecine toplumsal taban teşkil edecek olan grupların, modern anlamda bunları kuşatacak ve anlamlandırarak siyasal-kollektif (ulusal) bir bilinç oluşturmuş olmasalar da, biyo-sosyolojik anlamda ortak özellikler gösteren bir kolektiviteyi barındırdıklarını kabul etmektedir. Yine aynı grup içinde yer alanların bir diğer bölümü ise bu birlikteliğin biyolojik olmaktan çok, kültürel ve sosyo-politik bir temelde geliştiğinin altını çizmektedir.⁷ Hepsinin ortak kanaatları ise ulusallığın ve ulusun öz itibarıyla tarihdışı, yani ezel-ebed bir olgu olduğudur. Bir başka ifade ile “etniler çağı ile uluslar çağı” ayrımı yapmak gerçekçi değildir ve ulusallığın ya da ulusun ancak onu ortaya çıkaracak koşulların denk düşeceği

⁶ Ozan Erözden, **Ulus-Devlet**, Ankara, Dost Yayınları, 1997, s. 61-78. Erözden ‘Ulus-Devlet’ adlı çalışmasında bu soruyu “Ulus Tarihdışı midir, Modern midir? biçiminde sorar ve ulusun tarihdışılığını kabul eden kesimlere örnek olarak C. Geertz, W. Connor ve A. John Armstrong’un görüşlerinden; ulusun modern bir tez olduğunu öne süren kesimlere örnek olarak K. Deutsch, E. Gellner, Hobsbawm, Anderson ve Miroslav Hroch’un görüşlerinden; ulusun tarihdışılığı ve modernliği tezleri arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmayı hedefleyen ve bu iki yaklaşımdan farklılık gösteren üçüncü kesime örnek olarak ise A. D. Smith’in görüşlerinden söz eder. Aslında bu tartışma bir başka tartışmayı da beraberinde getirmekte veya o tartışmanın içinden çıkmaktadır ki o da, tarihsel gelişim içinde “ulus-devlet”le “ulus” arasındaki “öncelik-sonralık” ilişkisini ya da “belirleyen-belirlenen” anlamında “öncelik-sonralık” ilişkisini ortaya çıkarmaya matuf bir tartışmadır.

⁷ Erözden, **a.g.e.**, s. 63-64.

tarihsel bir kesintiden sonra ortaya çıktığı yönündeki iddia yanlıştır.

İkinci ve daha geniş kabul gören yaklaşım ise ulusun (ve haliyle bunun kolektif grup yapısına yansımalarının) modernite ile birlikte ortaya çıkan ve belli tarihsel koşulları gerektiren kurgusal bir kavramsal olgu ve dahası “kültürel türdeşliği ifade etmek üzere ulusçuluk tarafından yoktan var edilen bir kurgu”⁸ ya da “hayal edilmiş siyasal bir topluluk”⁹ olduğunu öne sürer. Bu yaklaşımı savunanların genel olarak vurguladıkları ise ulusun (ve ulusal kolektif grup yapısına yansımalarının) tarihdışı, ezelbed bir olgu olmadığı, aksine tarihsel bir kırılma ya da kesinti sonucu modernite ile birlikte ve kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu kültürel bir zeminde geliştiği ve siyasal-iradi müdahalelerle ve amaca uygun ayıklamalarla sınırlandırılarak oluşturulduğudur.

Üçüncü grup ise, özellikle etnisite üzerinden hareket ederek, eski çağların etnik grupları ile modern dönemin etnik temelli ulusu (ve ulusal kolektif grup yapısına yansımaları) arasında “bazı toplumsal ilişkiler ve simgeler”¹⁰ bağlamında benzerlik ve süreklilik ilişkileri olsa da; ulusun (ve ulusal olanın) ortaya çıkışında bu benzerlik ve süreklilik ilişkileriyle birlikte, bunlardan daha çok, belirli koşulların gerekli olduğu vurgusunu yapar. Nitekim bu yaklaşımın önde gelen isimlerinden olan A. D. Smith, bugüne damgasını vuran küreselleşme olgusuna ve bu bağlamdaki iddialarına rağmen, ulusçuluğun ve buna bağlı olarak ulusal kimliklerin hâlâ geçerliliklerini koruyor olmalarının da, bu iddiayı öne süren kuramların “modernliğin sonuçlarını modern öncesi çağlardan kaynağını alan kültürel bağlar ve etnik kimliklerin oynadığı halen devam eden role dair bir kavrayışla birleştirmeyi reddetmelerine”¹¹ bağlar ve ulusçuluğun da uygun koşullarda, ancak eski çağlardan beri mevcut bulunan, “etnik kategoriye etnik

topluluğa dönüştürme”¹² sonucunda ulusu ve ulusal kimlikleri yarattığının altını çizer.

“Kimlik” eksenli bir tartışmaya giriş yapmak açısından tarihin bu “büyük soru” suna genel olarak verilen yanıtları tespit ve yine bu tespitler üzerinden devam etmek; tarihsel gelişim seyri içinde bir “kimlik” arayışlarına ve çeşitlenmesine dönüşecek olan bu tartışma ortamının daha iyi anlaşılabilmesi kaygısından kaynaklanmaktadır. Özellikle “kimlik”lerin tanımlanmasında, bu tanımlamalara dahil olan yapıtaşlarının ve bu yapıtaşlarından hareketle “kimlik”lerin bir duygu, inanç ve bilinç olarak içselleştirilmeleri, ortak bir hafızaya dönüştürülmeleri ve kalıcılaştırılmalarıyla, bugüne kadar aktarılmaya da değişim ve dönüşüme uğratarak aktarılmaya serüvenleri, ancak bu tespitler ışığında anlaşılır hale gelebilmektedir. Nihayet modern çağa damgasını vuran ulusçuluk ve ulus anlayış ve kurumlarının en genelde “ırkçılığa açık, etnik, dini veya kültürel bir biricikliği vurgulayan özcü milliyetçilik ile, vatandaşlık bağı esasına dayalı milliyetçilik”¹³ biçiminde ikili ayırım göstermesi, bu ayırımı geçen ve yapıtaşı özelliği taşıyan ırk, etni(k), din, kültür (dil) ve vatandaşlık kavramlarını da bu tarihsel soru ve “kimlik” tartışmaları kapsamına dahil etmektedir.

Bütün bu yaklaşımlar ışığında ulusçuluk, uluslaşma, ulusal kimlik ve ulus-devletleşme kavramları ve süreçlerinin, bunların tarihdışılığı iddia edenlerin varlığına ve hatta bu tarihdışılığı haklılaştırmaya çalıştıkları yorumlarının da paradoksal bir biçimde zımni katkılarıyla¹⁴, genel anlamda iradi müdahale ve seçiciliğin sınırladığı bir kurgusalılığı içerdiğini söylemek mümkündür. Pre-modern dönemle modern dönem arasında oluşan yapısal dönüşümler ve zihniyet dönüşümleri göz önüne alındığında, söz konusu kavram ve olguların yaşam ve anlam bulmasında seçici bir kurgusalılığın varlığı ve etkisi açıkça görülmektedir.

¹² a.g.e., s. 52-93.

¹³ Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Milliyetçilik)**, C. IV, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 19.

¹⁴ Paradoksal gibi görünse de böylesine zımni bir katkı olduğunu söylemek mümkündür; çünkü ulusun tarihdışı olduğunu kabul eden bu kesimin tezlerinde de, tarih boyunca onun varolduğuna kanıt teşkil ettiklerini söyledikleri biyolojik ya da kültürel ve sosyo-politik kollektivite gösteren etnik grupların mevcudiyetlerine rağmen, uluslaşma ve ulus-devletleşmenin ortaya çıkması için birincil derecede önem arzetmese de, kimi dönemseller değişimlere ihtiyaç olduğu ifade ve kabul edilmektedir.

⁸ Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, çev. Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 59.

⁹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler -Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması-**, çev. İskender Başarı, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 21.

¹⁰ Erözden, a.g.e., s. 73.

¹¹ Anthony D. Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, çev. Derya Kömürçü, İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s. 20.

Ancak, bu doğrudan ilişki ve bunun kurgusallığına dair tespitlerin kabul görmesi, yine aynı kavramlar ve olgular çerçevesinde çeşitlilik gösteren yoğun tartışmalar yaşanmasını da engellemektedir. Örneğin bu konuda yazan önemli tarihçilerden birisi olan Hobsbawm'un, tam da bu çeşitliliği ve karmaşayı gösterme adına "millet olmak için nesnel kriterler saptama ya da belirli gruplar 'milletleşirken', belirli grupların neden 'milletleşmediklerini' açıklama girişimleri; genellikle ya dil veya etnik köken gibi kriterlere ya da dil, ortak grup, ortak tarih, kültürel özellikler gibi kriterler kümesine dayanmıştır. Stalin'in tanımı herhalde bunlardan en iyi bilinenidir, ama kesinlikle tek 'millet' tanımı değildir"¹⁵ diye yazması ve sonra bir adım daha ileri giderek bu konuda "ne nesnel ne de öznel tanımlar tatmin edicidir; her ikisi de yanıltıcıdır"¹⁶ vurgusunu yaparak, en azından yine bu konuda kendisinin yaptığı çalışmasında "bir milleti oluşturan şeylere ilişkin a priori hiçbir tanım öngörmediğini"¹⁷ açıklaması, söz konusu anlayış ve yaklaşım çeşitliliğini net olarak ifade etmektedir. Wallerstein'la ortak hazırladıkları kaynak eserlerinde ileri sürdükleri yorumlar hakkında Balibar'ın ise, üstelik düşünsel ve ideolojik ortaklıklar taşımalarına rağmen, "iki Marxist'in aynı kavramlara aynı anlamlar vermekten aciz görünmeleri kuralını bozmuyoruz"¹⁸ diye yazması da, aslında siyasi düşünce tarihinde bu bağlamda yaşanan çeşitliliğin ortaya konulması açısından bir başka ilginç örnek teşkil etmektedir. Gerek Hobsbawm ve gerekse Balibar'ın bu tespitleri, "kimlik" sorunsalı çerçevesinde sürdürülmekte olan tartışmaların mahiyet çeşitliliğinin bir kez daha itiraf edilmesi anlamında önemlidir ve bu satırların yazarı ve bu yazı için de aynı "yanıltıcı" olma ve "a priori hiçbir tanım öngörmeme" itirafının okuyucu tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Şüphesiz 'yanıltıcı' olma ve 'a priori hiçbir tanım öngörmeme' itirafı soruna kayıtsızlık anlamına da gelmemektedir.

Sınırsız Hayallerden Sınırlı Gerçeklere (Ulusal) Kimlikler

¹⁵ Eric J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 19.

¹⁶ a.g.e., s. 23.

¹⁷ a.g.e., s. 23.

¹⁸ Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, *İrk Ulus Sınıf -Belirsiz Kimlikler-*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis yayınları, 1993, s. 19.

Anderson, ulusçuluk, uluslaşma, ulusal kimlik ve ulus-devletleşmenin ortaya çıktığı dönemsel farklılığı ve tarihsel dönüşümü "18. yy. yalnızca milliyetçiliğin doğum çağı değil, aynı zamanda dinsel düşünce tarzlarının günbatımıdır"¹⁹ diye nitelendirirken, bu dönemsel farklılık ortamında tarihsel olarak dinin gerileyip ulusun öne çıkmaya başladığı, 'dinsel' cemaatlerden 'ulusal' topluluklara geçişi de işaret etmektedir. Modernite ile birlikte önce Batı Avrupa'da başlayan bu süreç, ekonomik anlamda "kapitalizm ve sanayileşme" döneminin, siyasal-yapısal anlamda "uluslaşma" ve "ulus-devlet"leşme döneminin, kültürel anlamda "ulusal kültür"ler döneminin ve buna bağlı olarak da kimlikler anlamında "ulusal kimlik"ler döneminin birbirlerini tamamlayan ve bir kendiliğindenlik ya da doğallık hali olmanın ötesinde, iradi, seçici müdahalelerle kendi içinde sınırlı bir bütünlük teşkil eden başlangıcını işaret etmektedir. Bu dönüşüm evresi öncesinde Batı Avrupa'da, kutsal bir dinin (Hıristiyanlığın) ve kutsal bir dilin (Latince'nin) kuşatıcılığı ve aracılığıyla "dünya ötesi bir iktidar düzlemiyle kurdukları ilişkiden ötürü, kendilerinin kozmosun merkezinde durdukları tasarımına sahip"²⁰ olan ve siyasal anlamda da sınırları bu kutsiyeti temsil eden monarşik güce, farklılıkların öncelendiği yurttaşlar olmaktan çok, dinsel kutsiyetin (Hıristiyanlığın) ve bu kutsiyetin dilinin (Latincenin) bütünleştirdiği ve kuşattığı uyrukların bağlılıkları biçiminde belirlenen "Büyük Klâsik Cemaatler" yer almaktadır. Bu cemaatler, siyasal düzlemde monarşik güç ve otoritenin kontrolü ve denetimi altında, tebaa arasında mevcut heterojen yapıya rağmen, dinsel kutsiyetin kalın örtüsüyle bir arada tutulmakta ve o dinsel kutsiyetin belirlediği, sınırladığı ve anlamlandırdığı dinsel kimliklerle birlikte anılmaktadırlar.

Ne var ki 17. yüzyıla kadarki döneme damgasını vuran pre-modernist geleneksel yapılanma, esas hızına 19. yüzyıldan itibaren erişecek olsa da, artık derinleşmeye başlayan ciddi dönüşümler (kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmeye başlaması) ve bunların dinsel (din savaşları ve mezhep ayrılıkları) ve toplumsal (sınıfsal ayrışma) yansımaları sonucu, yerini bir başka (modern) yapıya terk etmenin sancuları ile sarsılır. 1650'lerde İn-

¹⁹ Anderson, a.g.e., s. 25.

²⁰ a.g.e., s. 27.

giltere ile başlayan 1789'dan itibaren Fransa, daha sonra Almanya ve diğerlerinin izlemesiyle oluşan bu yeni süreçle uluslaşma ve ulus-devletleşme çağı tarih sahnesindeki yerini almış olur. Aydınlanmanın ve modernitenin bilimsel akılcılıkla oluşturduğu zihniyet devrimiyle, ekonomik yapıda kapitalizmin yol açtığı siyasal-ekonomik-toplumsal dönüşümler ve talepler sonucu, bu yeni dönemde artık monarşinin ve "dinsel-dilsel" kutsiyetin geniş alanları kucaklayan kendi içinde bütünleştirici ve kuşatıcı örtüsü yırtılmaya ve onu ikame edecek, başka bir kutsiyetin (milli-ulusal), bu yırtılan parçalardan ayrı ayrı kendi sınırlı toprağı ve egemen yapısını temellendirecek ulus-devletini ve buna bağlı olarak da salt kendisiyle sınırlı ulusal kimliğini keşfetmeye, hayal etmeye, icat etmeye ya da yaratmaya ve inşa etmeye, tanımlamaya ve anlamlandırmaya başladığı yeni bir dönemsel süreç yürürlüğe girer.

Modernitenin pre-modern döneme ait monarşik yapıyı ve onun dinsel büyük cemaatlerinden ve kimliklerinden oluşan bütünselliğini ayrı ulus-devletlerle ve ulusal kimliklerle sınırlı siyasal-ekonomik-kültürel bir yapıya dönüştürmesinin şüphesiz ki tarihsel gerekçeleri ve koşulları vardır. Bu ekonomik-siyasal-sosyal gerekçelerin varlığıyla beraber, Anderson'un ulusu "hayal edilen" bir olgu olarak nitelendirmesi ve bu hayalin kültürel dayanaklarının hazırlandığı dönüşüm sürecini özellikle iki önemli etkene bağlaması ise, hem bu yeni siyasal-toplumsal-kültürel yapının temel yapıtaşlarının anlamlandırılması ve işlevselleştirilmesi açısından dikkat çekicidir ve hem de "hayal etmek" fiilinin mahiyetini ortaya koyması açısından açıklayıcıdır. O'na göre bu önemli etkenlerden birincisi "zaman tasavvurları"²¹ nda yaşanan evrim sonucu "eşanlılık" düşüncesinin ortaya çıkışıdır; ikincisi ise bu "eşanlılık" durumunun pekişmesini ve paylaşılmasını sağlayacak, "ulus olma hayalini" güçlendirip canlı tutacak, bir bilgi, tarihsel bilinç, inanç ve ortak duygu olarak benimsenmesini ve o ulusa dahil edilen ulusal topluluk tarafından içselleştirilmesini sağlayarak kolektif hafızaya dönüştürecek ulusal dillerde (anadillerde) yayın yapacak olan kapitalist yayıncılıktır. Guibernau'nun genel olarak "ulusal eğitim"

başlığı altında topladığı²², Anderson'un ise özellikle iki tahayyül biçimi -roman(edebiyat) ve gazete- olarak altını çizdiği yayıncılık; matbaanın da artık icat edilmiş olduğu gerçeği göz önüne alındığında, uluslaşma ve ulusal kimliklerin hayal edilmesi, bu hayallerin beslenmesi, oluşturma ve inşa sürecinde son derece işlevsel rol oynamaktadır. Bu yollarla belirli bir kesim insanın -ulusun ve onun kimliğinin- ve onun tek tek bireylerinin ortak inançlar, idealler ve özlemler etrafında ve bunlara uygun aynı zaman kapsamında -sınırlandırılmış zamanda- eşanlı buluşmaları sağlanmakta²³; birbirlerini görmeseler ve tanınmasalar da, bu ortak değerleri ve zaman hikâyelerini bu iki tahayyül biçimi aracılığıyla gönüllü olarak paylaşarak sahiplenmeleri söz konusu olmaktadır. Yine aynı tahayyül biçimlerinin katkılarıyla anadillerin de yaygınlaşması ve okuryazar oranlarının artarak kitleselleşmesi, premodern dönemde seçkinlerle sınırlı kalan dilin, şimdi çok daha geniş kesimler (halk) tarafından da öğrenilmesine neden olmakla kalmamakta, aynı zamanda hem yayıncılık yoluyla ortaya konulanların onlar tarafından da okunup anlaşılmasını sağlamakta ve hem de bu konuda taleplerin sürekli artmasını teşvik etmektedir. Devletin, ulusun ve ulusal kimliğin aynı duygu, inanç ve bilinç zeminde örtüşmesini sağlayan dilin yaygınlaşması, insanlar arasında iletişimi artırdığı gibi güçlü ve ortak bir topluluk bilincinin gelişmesine de yardımcı olmaktadır. "İlâhi-kutsal" bir dünyadan "seküler-lâik" bir dünyaya geçişin de yaşandığı bu süreçte artık 'Ben Kimim?' sorusunun yanıtı da kutsala boyun eğişten, dünyevi olanın arayışına ve baş kaldırısına yönelmektedir. Bu yeni yol ayrımı, bir anlamda dinin öneminin görece gerilemesi sonucu insanın varoluşuna dair yeni bir gücü (ulusu) öne çıkarırken, aynı anda dinin o güne kadar insanlar üzerindeki hakim koruyucu kalkanının en azından kısmi olarak delinmesine ve yeni korkuların açığa çıkmasına yol açmaktadır ki, burada insanlığın yeni koruyucu kalkanı ulusçuluğun

²² Montserrat Guibernau, **Milliyetçilikler**, -20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler-, çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997, s. 118-125.

²³ Burada zamanın aynılaştırılması ve sınırlandırılması tanımlamasından murad edilen; anakronik zaman dilimlerinin, "ulusun hayal edilmesi"nden "ulusun yaratılmasına" yönelik olarak, bütünleştirici ve tamamlayıcı ortak değer, inanç ve duygu dünyası oluşturmak anlamında işlevselleştirilmesini ve "eşanlılık" zemininde buluş(tur)ulmasını ortaya koymaktır.

²¹ a.g.e., s. 37-51.

mistifikasyonu ile gücünü ve şiddetini sürekli artırıp canlı tuttuğu ulus, ulus-devlet ve ulusal kimlik olacaktır. Bu bağlamda “milliyetçiliğin büyüü” adeta yeni bir din gibi (din artık millileştirilmiştir) raslantısallığı tarihsel bir zorunluluğa ve mukadderata dönüştürme gücüne sahiptir ve bu “büyülü güç”, insanın bilimin gelişmesine ve pozitivist aklının gücüne rağmen, birey olarak aşamadığı ölümlülüğünden kaynaklanan çaresizliğini, ulusal aidiyetle bağlı olduğu ulusunun ölümsüzlüğünde sonsuza kadar yaşatma mucizesine dönüştürmekle kalmayacak, aynı zamanda ölüm karşısında çaresiz kalan modern insana kendi ulusunun ölümsüzlüğü içinde gerçekleşen bireysel bir ölümsüzlük duygusu ve güç olarak da yansiyacaktır. Ve tam da burada kendi ulusal sınırları; bu sınırlara dahil edilmiş ya da onu sınırlayan zaman tasavvurları; bu ulusal ve zamansal sınırları anlamlandıran tarihin ve tarihyazımının, romanın, edebiyatın ve gazetenin katkılarıyla ulus ve ulusallık adına ortaya konan emsalsiz hikâyelerin efsane yüklü anlatılarında ortak duygu ve inanç bütünlüğü sağlanacak ve nihayet bütün bu hayali gerçeklerin ulus kimliğinde tecessümü ve temellük edilmesi; sınırsız hayallerden yola çıkan ancak, sınırlı gerçekler dünyasına doğan ulus(al) kimliğine, son kertede bir ölümsüzlük atfedecektir.

Anderson’un bir “hayal”, Gellner’in bir “kurgu”, Hobsbawm’un geleneklerin ‘icat’ edilmesi olarak ifade ettikleri ve tanımladıkları, daha çok kültürel ağırlıklı bu süreç “din” ve “dil” sınırları içinde kalmaz; aynı zamanda kendi ulusal köklerine doğru yolculuğa çıkarak, ulus olma halini pekiştirmek adına ortak geçmişini de inşa etme yoluna gider. O geçmişi yaratmak ve sınırlarını kendisiyle çizmek adına “etnik” ve “etnisite” temelinde ve kimi zaman “ırk” ayırımına kadar varan arayışlara ve keşiflere çıkar. Ulusların kendilerini “öteki”lerden ayırma ve farklılıkları üzerinden tanımlama gayretleri ve bu anlamda ötekinin mutlak gerekliliği ve kendilerini sıklıkla farklı etni(k)ler olarak ifade etmelerini getirir. Bu noktada “büyük soru” bir kez daha gündeme gelir ve etni(k)’in tarih içinde hep var mı olduğu, yoksa sonradan mı ortaya çıktığı yanıtını arar. Gellner bu soruya, endüstri öncesi karmaşık uygarlıklarda kültürel farklılıkların birbirlerine eşlik ettiği ve ancak modernite ile birlikte “etnisite”nin keşfedildiği biçiminde yanıt

verir; “etnisite”nin bu kültürel farklılıkların çakışıp örtüştüğü ortak bir geçmiş bütünlüğü oluşturduğu tespitini yapar ve “etnisite”yi “aralarında sınırlar bulunmayan insanların ırksal benzerliğe (ethnomy) ve güçlü duygulara sahip oldukları durumun”²⁴ adı olarak tarif eder. Etnik grubun bu örtüşen kültürel özelliklerle tanımlanması, kendi varlığından daha da emin olmayı ve bunu bir ayrıcalık olarak kabul etmeyi getirmenin ötesinde, varoluşuna politik bir sınırın gerekliliği halinde etnisitenin kolaylıkla politikleşebileceği ve milliyetçiliği doğurabileceği örneğini de sıklıkla sergiler. Buradaki tanımlamada can alıcı koşul ise, etnisitenin sınırlarının aynı zamanda politik birimin, ulus-devletin de sınırları olduğu ve burada yönetenlerle yönetilenlerin aynı etnik kökenden geldikleridir. Bu anlamda ideolojik ve kültürel olarak milliyetçilik ideolojisi ile bütüleştirilen politik yapının artık kendi içinde mevcut olan ya da sonradan gelen yabancılara – “öteki”lere- karşı olmasının ve bunun haricinde de ulusalcılığın ideolojik yaklaşımı nedeniyle temel çelişkinin “sınıfsal” değil “ulusal” olduğu tespitiyle tarihin dinamiğini “sınıfsal” değil “ulusal” çatışmalar olarak görmesinin açıklaması da yapılmış olur. Smith ise milliyetçiliğin bu zeminde oluşturduğu kimlik’in başarısının özgül kültürel ve tarihsel bağlamlar üzerine inşa edilmiş olmasından kaynaklandığını ifade ederek milletlerin “sırasıyla önceden varolan ve fazlasıyla parçalara ayrılmış kültürel miraslar ve etnik oluşumlardan türedikleri”²⁵ tespitine vurgu yapar. Ulusçuluğun etnisitenin peşine ısrarla düşüşü ve onu keşfedişi, ona yüklediği anı’ların, mit’lerin ve sembol’lerin yardımıyla biriciklik, üstünlük ve güç kazanmasına neden olur ve özellikle o etnisiteye ait olma hali birey olarak da insana güç ve güven duygusu verdiği kadar, kendi ulusunu ve ulusal aidiyetini de kahramanlaştırmasını ve adeta ona tapınmasını getirir. Bu anlamda, ister “anayasal vatandaşlık” ve “teritoryal” sadakat esaslı “hukuksal” ağırlıklı Fransız milliyetçiliğinde olsun, isterse “kanbağı” esaslı ve kurucu unsuru etnik-kültürel birlik temelinde gelişen “özcü” Alman milliyetçiliğinde olsun, ulus-devlet sınırları dahilinde hakim kılınan ulus ve vatandaşlık anlayışının (ve kimlik anlayışının) Fransa’da

²⁴ Gellner, a.g.e., s. 59.

²⁵ Smith, a.g.e., s. xix (önsöz).

“evrensel, asimilasyonist ve devlet-merkezli”²⁶, Almanya’da ise “özel, organik ve volk (milliyetçi halk)”²⁷ biçiminde mahiyet farklılıkları göstermeleri, “milliyetçilik literatüründe iyi (Batı) ve kötü (Alman) milliyetçilikler”²⁸ biçiminde bir sınıflandırma yapılmasına yol açar. Ancak bu sınıflandırmaya rağmen, ulusçuluk ve ulus-devlet temelinde gelişen siyasal-kültürel sürecin, son kertede, kendi ulusçuluğunu ve ulusal-kültürel kimliğini önelemesi, kendisiyle sınırlı ve dışlayıcı yapısını korumaya özen göstermesi, en azından pratikteki işleyişte zımnî de olsa ikili ayırım arasında benzerlikler oluşmasını engelleyemez. “Ulusal kimlikler” her iki anlayışta da kendi biricikliği ve üstünlüğü, kültürel bütünlüğü kapsamında hakim kılınarak ‘öteki’ler karşısında hemen her zaman üstün kabul edilir.

Ulusçuluğun etnik kültürel özellikler yanında biyolojik temelde belirli toplulukları dışlamasına dayalı ideolojik söylemi ise kimi yerlerde ırk ayırımında şekillenen ırkçılık anlayışının da ortaya çıkmasına yol açar. İnsanoğlunun binlerce yıllık evrim sürecinin biçimsel-morfolojik farklılıklar göstermesinin (deri, saç, göz rengi, kafa, burun vs.) 15. yüzyılda misyonerliğe ve sömürgecilığe soyunan Batılılarca geliştirilen ‘ırk’ tanımlamalarına yol açması ve bu tanımlamalardan hareketle ırklar arasında “alt-üst” hiyerarşisi oluşturularak kendilerini de “üst(ün) ırk”a dahil etmeleri; belirli toplumsal-kültürel grupları sosyal, siyasal ve ekonomik haklardan mahrum etme ve sömürü biçimlerini meşrulaştırma anlamında kullanılır. Bunun bir başka kullanımı ise toplumun (ulusun) kültürel etnik özellikler yanında biyolojik olarak da “azınlık” ve “çoğunluk” şeklinde bölünmesi uygulamasıdır ve bu uygulama salt sayısal azınlık olmaktan kaynaklanan değil, hakir görmek ve eşitsiz muamelelere tabi tutmak gerekçesi esaslı üzerinden işlevselleştirilir.²⁹

Milliyetçiliğin Sınırlı Gerçeklerine (Sınır-sız) Müdahale: Sol ve Kimlik

²⁶ Ayşe Kadioğlu, *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s. 55-56.

²⁷ a.g.e., s. 55-56.

²⁸ a.g.e., s. 55.

²⁹ Semra Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 41-76.

“1914’ten önceki elli yılda ön plâna çıkan milliyetçiliğin niteliği ne olursa olsun, bütün türlerinde şöyle ortak bir yan var gibiydi: Yeni proleter sosyalist hareketlerin reddedilmesi. Bunun nedeni yalnızca sosyalist hareketlerin proleter olmaları değil, aynı zamanda bilinçli ve militan biçimde enternasyonalist olmaları, en azından milliyetçi olmamalarıydı.”³⁰ diye yazan Hobsbawm bu tespitinde, milliyetçilikle sosyalizm arasındaki tarihsel antagonizmayı ortaya sermekte ve sol adına da “sınırsız” (ancak daha sonradan anlaşılacağı üzere aslında “sınır-sız” olması gereken), enternasyonalist bir müdahalenin ipuçlarını vermektedir. Bunun böyle olduğu Marx’ın Komünist Manifesto’da insanlığın tarihinin milliyetçiliğin temel kabulünün aksine bir “sınıflar mücadelesi” tarihi olduğu tespitinde de ifadesini bulmaktadır ve bu bağlamda sanayileşen kapitalizmde iki büyük temel sınıf (Burjuvazi ve Proletarya) ayrışması ekseninde geliştirdiği çözümlemesinin ardından, tarihin gerçek aktörlerinin “uluslar” değil “toplumsal sınıflar” olduğunun altı çizilmektedir. Nitekim yine Marx’ın “İşçinin ulusu ne Fransız, ne İngiliz, ne Almandır, onun ulusu iştir, özgür köleliktir, kendisini satmaktır. Onun hükümeti ne Fransız, ne Alman, ne İngiliz’dir, onun hükümeti sermayedir. Onun soluduğu hava ne Fransız, ne Alman, ne İngiliz’dir, onun soluduğu hava fabrika havasıdır. Ona ait topraklar ne Fransız, ne İngiliz ne de Almandır, o toprağın birkaç metre altında yatmaktadır”³¹ biçimindeki açıklamaları da solun (Marxizm’in) olmazsa olmaz hem “sınıfsal”, hem “anti-milliyetçi” ve hem de “enternasyonalist” özünü ve tavrını ortaya koyması açısından dikkat çekmektedir.

Marxizm’in felsefi-ekonomik-toplumsal çözümlemelerindeki esaslarından hareketle, bireyin “ulusal” aidiyetinden çok “sınıfsal” aidiyetini vurgulamasının önemi ise; ileride milliyetçilik karşısında solun bu önermesi ya da enternasyonalizm adına yaşanacak yenilgileri göz önüne alındığında hiç de abartılı değildir. Bu bağlamda Marxizm’in ya da solun ulusçulukla, ulusal kimlikle ve ulus-devletle ilişkileri her zaman solun temel sorunlarından birisi haline gelmiştir. Burada hemen sorulabilecek bir başka soru ise Marx’ın sınıfa ve enternasyonalizme yaptığı vur-

³⁰ Hobsbawm, a.g.e., s. 148.

³¹ Gibernau, a.g.e., s. 19.

gunun “ulusal” olanı toptan dışlayıp dışlamadığı ya da “ulusal” sınırları aşıp aşmadığıdır? Açık ve net olan enternasyonalizm ilkesinde ısrarcı olduğudur, ancak bu ısrarın ulusal olanı tamamen inkâr etmeye yönelik olup olmadığı konusunda, yine Marx’ın yazılarından kaynaklanan spekülasyonlar yapıldığını ve tartışmalar yaşandığını söylemek mümkündür. Tam da burada Hobsbawm’un “insanlar, bir defada ancak bir çift giyebileceklerini bilerek, kollektif kimliklerini ayakkabı seçer gibi seçmiyorlardı”³² tespitini hatırlamak ve yine devamla “aynı anda milliyet de dahil olmak üzere çeşitli bağlılık ve sadakat odakları”nın³³ olabileceğini ve bunların herhangi birinin de yaşamsal ilişkiler içinde dönemselsel olarak öne çıkarılabileceğini not ederek, bu notu; solun, temel çelişkinin “sınıfsal” bir çelişki olduğuna dair tespitinin ve kurtuluşun da “ulusal” değil “evrensel” olacağına ısrar eden bir düşünsel-siyasal-kültürel bilinç ve eylem haline dönüşmek-dönüştürmek sorumluluğunun yanına koymak gerekmektedir. Sol adına temel tespit bu iken Marx’ın “her ülkenin proletaryasının herşeyden önce kendi burjuvazisi ile sorunlarını halletmesi gerektiği”ni³⁴ vurgulamasının ve yine O’nun “proletarya herşeyden önce siyasal üstünlük elde etmeli, ulusunun önder sınıfı haline yükselmeli, kendisi ulusu oluşturmalıdır, kelimenin burjuva anlamında olmasa da kendisi ulusal olmalıdır”³⁵ önerisinde bulunmasının kimileri tarafından Marxizm’in zımni olarak “ulusal”lıkla buluşması ve ya da “evrensel”in yerine “ulusal”ı koyması gibi algılamalarını haklılaştırır mı; yoksa bu yaklaşım onların anlamlandırmaya çalıştıkları gibi Marx’ın temel bir ilkesi olmaktan çok, ekonomik-felsefi çözümlere ve hatta siyasete verdiği ağırlığı, siyasal strateji-taktiklere aynı oranda vermemesinden kaynaklanan genel tutumuna mı bağlı olduğu sorusunu akla getirmektedir ki, böylesi bir sorunun yanıtı da –en azından teorik olarak- Marxizm’in bütünü belirleyen özü içinde saklıdır. O özün doğru okunması ve anlaşılması ise, proletaryanın “ulusal” sınırlar içinde kalmasının ve orada iktidar olmasının ancak dönemselsel ve ilişkişel geçici bir

önerme-seçenek olduğunu, asıl vurgunun ise “enternasyonalizm” üzerine yapıldığını açıkca ortaya koymaktadır³⁶. Öyledir, çünkü, kapitalizmin evrensel gelişme dinamiğini ve yayılmacı karakterini ayrıntılı çözümlenmelerle sergileyen Marx’ın onun karşısına ”Dünyanın bütün işçileri, birleşiniz!” önermesi ile çıkması ve bununla da kalmararak aynı evrensel ölçekte ve anlayışla “Sürekli Devrim” uyarısında bulunması, sol ideoloji (düşünce), siyaset ve sol kimlik adına “anti-milliyetçi” ve “enternasyonalist” düşünce sisteminin temel esaslarını teşkil etmektedir. Bu bağlamda Marx’ın teorik çözümlenmelerinde esas önceliğin “tüm ulusal ayrımları ortadan kaldırması”³⁷ olmasa da, “kapitalizmden kaynaklanan derin ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmanın ve tüm bireyleri insan olarak kurtaracak bir dünya kurmanın mümkün olduğunu”³⁸ göstermekten geçtiği sonucuna varmak ve kuramını da, toplumsal temel aktör olarak gördüğü proletaryayı içine doğduğu “ulusal kimlik”lerin - en azından tarihin bir döneminde- yok sayarak değil, onun “öteki”ni düşmanlaştıran ve kendine tutsaklığını yaratan karakterini aşarak ve tam da bu şekilde kendini hem ilkesel ve hem de değerler bütünü olarak ifade özüne uygun “büyük insanlık ailesinin bir parçası” haline dönüştürme amacı (sınır-sızlığı) ve çabası olarak okumak gerekmektedir.

³⁶ Solun siyasal-düşünce tarihinde önemli bir yeri olan onun “ulus-devlet” ve “ulusal” olanla ilişkisine dair farklı yorum ve tartışmaların, bugünlerde yeniden tezahür eden biçimleri de gözönüne alındığında, küreselleşme döneminde de devam edeceğini söylemek mümkün. Kanımca bu ilişkiyi solun “enternasyonalizm” ilkesi üzerinden düşünmek ve bu bağlamda da “enternasyonalizm”i, birinin ötekini tamamen göz ardı ettiği mutlak bir “sınırsızlık” halinden çok; “enternasyonalizm”in “ulusal” ya da “yerel” olanı kuşatarak onların çekim merkezi olma özellikleri ve güçlerini kendisinin evrensel çekim merkezi ve güç olması haline dönüştürmek; ulusal-yerelin varlıkları ve konularıyla olan ilişkilerini de soyut “zaman-mekân” ilişkileri kapsamında değil, somut insan ilişkileri kapsamında belirleyen bir “sınırsızlık” hali olarak anlamak ve yorumlamak gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım “enternasyonalizm” ve “ulusal-yerel” ilişkilerinde geçmişten bugüne yaşanan sorunları anlamak ve anlamlandırmak açısından yararlı olabileceği gibi, bir gelecek projesi olarak “yeni sol”un siyasal-düşünsel ufuklarının genişlemesinde ve yeni parametrelerin belirlenmesinde de yararlı olacaktır. Solun modern dönemde kendini ve mücadele alanını son kertede ulus-devletle sınırlamasının yaşadığı yenilginin ve kafa karışıklığının temel nedenlerinden birisi olduğu açıktır. Bu arada Marxizm’in ulusal-yerel olanla ilişkisinin “milliyetçilik”le buluşturulma çabalarının daha çok Marxizm’i bir bütün olarak anlamak ve yorumlamak yerine, salt genç Marx’ın yazdıklarıyla sınırlandırma yetersizliğinden –ya da kurnazlığından- kaynaklandığını söylemek de mümkündür.

³⁷ Gibernau, a.g.e., s. 22.

³⁸ a.g.e., s. 22.

³² Hobsbawm, a.g.e., s. 149.

³³ a.g.e., s. 149.

³⁴ Gibernau, a.g.e., s. 20-25.

³⁵ a.g.e., s. 20-25.

Buradan hareketle, Hobsbawm'un "milliyetçiliğin zirvesi" diye tanımladığı 1918-1950 arası dönem ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi; tam da evrensel sol'un, ulusalcılık ve ulusal kimlik karşısında özü ve sözü itibarıyla nasıl bir yaklaşım göstermesi gerektiğinin ortaya çıkacağı ciddi bir sınav dönemidir de aynı zamanda. Ne var ki, Marx'ın ekonomik ve sosyal çözümlenmeleri ışığında devrimin başlayacağı coğrafya olarak gördüğü Batı Avrupa solunun bu sınavdan yüz akıyla çıktığını söylemek mümkün değildir. Birinci Enternasyonal'in savaş karşısında ortaya koyacağı düşünülen ya da koyması gereken "anti-milliyetçi" ve "enternasyonalist" sol tavrın milliyetçiliğe yenik düşmesi, evrensel solun temel ilkeleri enternasyonalizm ve proletaryanın uluslar-üstü (anti-milliyetçi) sınıf kimliği perspektifinin milliyetçilik ve ulusal kimlikler ağına takılmasına yol açar. Bu durum, 1917 Bolşevik Devrimi sonrası yeni bir siyasal-ekonomik-toplumsal sistem olarak kurulan Sovyetler Birliği'ni de bir biçimde etkiler ve Batı Avrupa İşçi Sınıfı'nın, solun temel ilkesi enternasyonalizmi terkederek milliyetçilik karşısında yenik düşmesi, başka dönemsel koşulların da katkısıyla zaman içinde genç devrimi de etkisi altına alır. O kadar ki, savaş sonrası Wilson'cu "Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı" ilkesiyle dağılan imparatorlukların yıkıntıları üzerinde tek tek kurulmaya başlayan ulus-devletlerin çoğunun "kaçınılmaz olarak yerlerini aldıkları eski 'milletler hapishaneleri' kadar çok milletli"³⁹ bir yapıyı kuşatan sınırlarla çevrilmeleri, bu çoklu yapı içinde kalın çizgilerle hakim kılınan "ulusçuluk", "ulus-devletçilik" ve "ulusal kimlik" temelinde siyasal-ekonomik-sosyal bir işleyişi hakim kılarken, bu tanımlamalar dışında kalan ve öteki'leştirilen unsurlar azınlık kategorizasyonuna tabi tutularak baskı altına alınır. Çarlık Rusya'sının yıkılmasından sonra geniş ve çok milletli bir coğrafya üzerinde sosyalist devrimin ve yeni sistemin de Batı'dakine benzer aynı 'milletler hapishanesi' ile yüzleşmesi, yine evrensel sol anlayışın böylesi önemli bir sorun karşısında bir başka ciddi sınav yaşamasını getirir ve Lenin'de sol bir anlayışla yeniden dile getirilen "Ulusların Kendi Kaderleri-

ni Tayin Hakkı" ilkesi, Batı'daki "ezen-ezilen" ilişkisinin ötesinde ve farklı olarak "gönüllü birlik" ve enternasyonalist "sosyalist dayanışma"yı öngörürken, giderek ve özellikle Stalin Dönemi'nde "Rus Milliyetçiliği"ni önceleyen baskıcı bir karaktere bürünerek, milliyetçilik karşısında bir kez daha yenilgi yaşar.

Evrensel sol anlayışın gerek gelişmiş Batı Avrupa'da ve gerekse sosyalist devrimin gerçekleştiği ülke Sovyetler Birliği'nde milliyetçilikle olan malûliyeti özellikle sömürgeleştirilmiş ve işgal altında bulunan üçüncü dünya ülkelerinde gündeme gelen ulusal kurtuluş savaşlarında da; birincisi, henüz kapitalist üretim ilişkileri yeterince gelişmemiş, sınıfsal ayrışmalar tamamlanmamış ve solun motor gücü işçi sınıfının nicel ve nitel anlamda olgunlaşmamış olması; ikincisi, işgal karşıtı bağımsızlık savaşlarının ulusal aidiyetleri doğal olarak güçlendirmesi, anti-emperyalist ve anti-işgalci direniş hareketlerinin -üstelik siyasal ve stratejik bir doğru olarak- geniş ve ortak bir toplumsal cephe kapsamında yürütülmesi ve bu cephenin nirengi noktasının da genellikle "ulusalcılık" ve "ulusal" aidiyet çerçevesinde konsolide olmaları; ve nihayet üçüncüsü de anti-emperyalist ve anti-işgalci söylemin "zalim-mazlum" retoriğinin de en kolay ve en güvenilir anlayış ve duygu olarak ulusalcılık ve "ulusal kimlik"ler bütünü içinde hayat bulması, burada da solu gerek stratejik/taktik ve gerekse ideolojik olarak ulusalcılıkla çok kolay buluşturur. Bu durum ise sonuç itibarıyla hem sol düşünce, ideoloji ve siyaset anlamında bir zihniyet karmaşası yaşanmasına ve hem de çoğu zaman onu bu sürecin öncüsü ve dönüştürücüsü olmak yerine ardcısı ve dönüşeni olması konumuna düşürerek, son kertede ulusalcılığa takılmasına neden olur. Solun yirminci yüzyıl boyunca yaşadığı serüven ve bu yüzyılın sonu itibarıyla yaşadığı dağılma süreci ise akıllara en çok; milliyetçiliğin(hayalinin) zaman, mekân, duygu ve düşünce olarak kendisiyle (ulusal-kültürel) sınırlı (sınırlandırılmış) gerçek dünyası karşısında, solun (hayalinin) zaman, mekân, duygu ve düşünce olarak (sınıfsal-evrensel) "sınırsızlaştırılmış" dünyasının yaşadığı yenilginin; yeni bir sürecin, küreselleşmenin yaşanmaya başlayacağı yirminci yüzyılın sonundan itibaren, bu kez solun insanlığa dair "sınırsız" hayallerinin ve önermelerinin, yine sola ait evrensel değerler kapsamında ancak bu kez "sınır-sız" ve yeni

³⁹ Hobsbawm, a.g.e., s. 159-160.

koşullar karşısında yaşayan gerçekler haline nasıl dönüşeceği, ya da dönüşüp dönüşmeyeceği sorusunu getirecektir.

Sınır-sızlığın Yeni Adı: Küreselleşme ve Kimlik

Özellikle 90'lı yıllarla birlikte dile getirilmeye başlanan "küreselleşme" olgusunu gerek kavramsal ve gerekse süreç olarak tanımlama çabaları ve bu çerçevede yapılan tartışmalar sürüp giderken; modernitenin ister "kanbağı" ve isterse "toprakbağı" esaslı ulusçuluklarının ulus anlayışları ve bu anlayışlar üzerinden oluşturdukları "kimlik"leri modern ulus-devlet'in yurttaşlık kurumunda konumlandırılma ve koruma altına alma çabaları; ikincisinin birinciye görece üstünlüğüne rağmen; heterojen özellik taşıyan ulusal-toplumsal yapının ihtiyaçlarına cevap vermekten uzaktır. Modern yurttaşlık kurumunun son kertede "ideolojik" bir aygıt olma özelliği taşıması, her iki türdeki ulusçuluk anlayışının oluşturduğu ulusların salt kendi ulusal-kültürel bütünlükleriyle bir sınırlılık hali taşımaları, ulusal-toplumsal yapıyı aidiyet bağlamında dikey hiyerarşik sıralamaya tabi tutmaları ve sıralamanın tepesine kendilerini yerleştirmeleri, hemen her ulus-devlet yapısının yatay anlamda çeşitlilik gösteren heterojen yapısıyla örtüşmemekte ve ulus-devlet sınırları içinde -ne kadar gelişmiş olurlarsa olsunlar- yürürlükte olan demokratik kurumlaşma ve anlayışlar da bu aksamayı herşeye rağmen giderememektedirler. Batı demokrasilerinin anayasal haklar çerçevesinde sağlamaya çalıştığı ve kültürel kimlik farklılıklarının "anayasal vatandaşlık" ve "eşitlik" temelinde sahip oldukları haklarının yazılı yasal taahhütler altına alınmasına ve uygulamaya konulmasına rağmen, özellikle ulus-devlet sınırları içinde yaşanan her türlü siyasal-ekonomik-kültürel sorunların açığa çıkması ve bunların heterojen toplumsal yapıyı sarsmaları halinde, söz konusu siyasal demokratik yapı ve kurumların işleyişinin son kertede hakim ulusal-kültürel kimliklerini öncelemeleri ve bütün "öteki"leri ikincilleştirmeleri ya da dışarda bırakmaları şeklinde tecelli etmesi; aslında sözkonusu -yazılı yasalarla güvence altına alınmış olsalar bile - "eşitlik"in, demokratik ya da anayasal bir "eşitlik"ten daha çok, "sembolik" bir eşitlik olduğunun da göstergesidir.

Nitekim küreselleşme sürecinin başlamasıyla ulus-devletin kendi ulusal sınırları ve kendisiyle sınırlı ulusal-kültürel kimlik anlayışı ve yapısı içinde, o ana kadar bir biçimde kontrol altında tuttuğu heterojen toplumsal yapının ekonomik-siyasal-kültürel ve ideolojik anlamda çizilmiş sınırları, sarsılmaya ve gevşemeye yüz tutar ve ulus-devletin kontrollü heterojen yapısı, kontrolsüz -ya da kontrolü zor-, "çok-etnili", "çok-kültürlü" bir dinamizm ve çeşitlilik kazanır. Bu durum da kaçınılmaz olarak sınırları çizilmiş ve hakim kılınmış ulusal-kültürel kimlik ve vatandaşlık anlayışı ve yapısından; çoğul kimlik ve yurttaşlık anlayışına; bir başka ifadeyle çeşitli biçimlerde tanımlanan, "kozmpolitan yurttaşlık, çok-kültürlü (multicultural) yurttaşlık, ulus-ötesi (post-national) yurttaşlık, diasporik (diasporic) yurttaşlık, ulus-aşırı yurttaşlık, radikal demokratik yurttaşlık gibi yeni açılımlar"⁴⁰ ve tartışmaları gündeme getirir.

Küreselleşmenin "kimlik" sorunsalı eksenindeki yansımalarını gösteren bu tabloyu doğru biçimde gözlemlemek ve anlamlandırmak için, bu sürecin öncelikle "zaman ve mekân" düzlemindeki yansımalarını dikkate almak gerekmektedir. Elektronik-teknolojik-enformatik devasa gelişmelerin ortaya çıkardığı küreselleşmenin olağanüstü artırdığı ve yaygınlaştırdığı iletişim-etkileşim ve bunun sağladığı bilgi edinme kolaylığı; modernitenin keskin sınırlı "zaman ve mekân" tanımlarını ve kategorilerini sarsarak arada kalan mesafeleri ve boşlukları giderek ortadan kaldırmaktadır. Bir başka ifadeyle küreselleşme, yerel ya da ulusal olanla sınırlı, birbirinden uzak ya da uzaklaştırılmış farklı "zaman ve mekân"ları dönüştürerek bir "zaman ve mekân sıkışması" yaratmakta; küresel bir ağ içinde farklı zaman ve mekânların buluşmalarını sağlamakta ve bu durum da yerel/ulusal olanın hem kendi iç bağlantılarında ve bütünselliğinde bir çözülme ve hem de küresel olanla arasında gelişen yeni iletişim-etkileşim bağlamında sarsıntılar yaşanmasına yol açmaktadır. Bu dinamik süreç siyasal düzlemde modernitenin sınırları keskin ulus-devletinin egemenlik duvarlarını sarsarken, aynı zamanda

⁴⁰ Ayhan Kaya, "Ulusal Yurttaşlıktan Çoğul Yurttaşlığa (Yurttaşlık Kuramlarına Genel Bir Yaklaşım)", Ayhan Kaya ve Günay Göksoy Özdoğan (der.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar, -Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik-*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2003, s. 150.

onun homojen(leştirilmiş) kültürel yapıtaşlarını da yerinden oynatmakta ve nihayet bu totalitenin içselleştirilmesini sağlayan ya da bunu dayatan siyasal ve mutlak ideolojik anlam ve zihniyet dünyalarında da (özellikle iki kutupluluğun ve soğuk savaş döneminin sona ermesiyle) çözümlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Sonuç itibarıyla sınırları belirgin ulusal, kültürel ve duygusal donanımlarla anlamlandırılan modernitenin “zaman ve mekân” anlayışı temelinde oluşan kolektif aidiyet bağı, sadakatı, ruh ve bilinç dünyasının gelişerek kolektif ortak bir hafızaya dönüşmesi ve bunun (gönüllü ya da zorunlu) tutsağı haline gelen modern birey; küreselleşme olgusunun yeni koşullarında kendini baskılayan unsurların –hem siyasal yapının, hem ideolojinin- bu baskıcı karakterlerinin gevşemesi sonucu görece özgürleşmeye başlamaktadır. “Bireyler artık kendisine yakıştırılan, sonra da üstüne uysun ya da uymasın içine tıktırıldığı değiştirilemez, çoğaltılamaz, kaldırılıp atılamaz kimlikler istememektedir. Hall’a göre bu nedenle ‘yeni zamanları’ niteleyen şey ‘öznenin geri dönüşüdür’. Kolektif toplumsal özneler -sınıf, ulus ya da etnik grup gibi- daha parçalı ve çoklaşmış hale gelirken, birey özne daha önemli hale gelmiştir.”⁴¹ Bireyin ontolojik ve duygusal varoluş dünyalarına ait “ulus-al” ve “kültürel” sınırlılık halinin, en azından potansiyel olarak aşılması ve bir anlamda küresel yüzleşme ve geçirgenlik halinin söz konusu olması biçiminde de tarif edilebilecek olan bu süreç, bu bağlamda yeni bir olgu olarak, bir yandan “küresel kimlik” ve çeşitlemeleri tartışmalarını başlatırken, bir yandan da paradoksal olarak “ulusal” ya da “etnik-kültürel” kimliklerin yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Bu bir aradalık ve eşzamanlılık hali küreselleşme sürecinin daha önce de belirtildiği üzere “tek doğrultuda yani sadece yerelden, globale doğru işleyen bir süreç değil, kendi içinde evrensellikleri/homojenlikleri ve de tikellikleri/farklıkları aynı anda barındıran, bunları birbiri ile ilişkiye geçirip, birbirine dönüştürebilen”⁴² dinamik mahiyetini de ortaya koymakta ve bu koşulların yeni “küresel” bir “kimlik” perspektifinin yaratılıp yaratılamayacağına dair katkılarının ne olacağını (burada “yaratmak” fiili “hayal et-

mek”, “kurgulamak”, inşa etmek” veya “icat etmek”le ikame edilebilir) önemli bir tartışma konusu haline getirmektedir.

Böylesi bir tartışmayı başlatan bugünün dünyasının bu can alıcı sorusuna kestirmeden yanıt vermek yerine; “ulus” ve “uluslaşma” sürecinin ve buradan hareketle “ulusal kimlik” oluşumunda temel yapıtaşları olan ‘dil, din, soy, kültür ve tarih birliği gibi içsel faktörlerle, düşman “öteki” imgesi olarak dışsal faktörün”⁴³, modernite ile birlikte iradi-seçici bir yaklaşımla kurgusal bütünlük haline dönüştürüldüğünü hatırlayarak; aynı yapıtaşlarının mahiyetlerinin ne olduğunu bu kez de “küreselleşme” olgusu çerçevesinde ele almak gerekecektir. Bu hatırla(t)ma, modernitenin sözü geçen yapıtaşlarını, özellikle anakronik farklı zamanları eşanlı buluşturmalara dönüştüren ve sui generis sınırlı “zaman ve mekân” anlayışı oluşturan ve bunu ortak tarih bilinci ve duyguya dönüştüren tarihyazımı-edebiyat-basın sayesinde ve buna ait ideolojik (ulusçuluk) totalitesi kapsamında bir araya getirerek iradisiyasi müdahalelerle ve ayıklayarak “ulusal kimlik” kapsamında bütünleştirdiğini, işlevselleştirdiğini ve çeşitli biçimlerde sürekli yeniden üreterek kalıcılaştırdığını ve “ulus-devlet” yapılanması biçiminde yaygınlaştırdığını göstermektedir. Yirminci yüzyıl sonu itibarıyla dile getirilen küreselleşme süreci ise, tarihsel olarak modernite sonrasına tekabül eden yeni dönemsel koşulları itibarıyla modernitenin sınırlı “zaman ve mekân” anlayışının ve yine tarihi, siyasal, ideolojik baskı ve dayatmaların ortaya koyduğu sınırlılık hallerinin -yukarda da ifade edildiği gibi- görece ortadan kalkmaya başladığı ya da bunun nesnel koşullarının oluştuğu yeni bir süreçtir. Öncelikle bir belirsizlik (boşluk) hali olarak da kabul edilebilecek olan bu durum, tam da bu belirsizlik nedeniyledir ki uluslararası ilişkiler-siyaset düzeyinde olduğu kadar, entelektüel ve akademik düşünce ve araştırma dünyalarında da önemli bir ilgi alanı haline dönüşmektedir.

Nitekim siyasal alandan sosyal-kültürel alanlara kadar yaşanan değişim ve dönüşümlerin bu yeni dönemin karakteristik özellikleri ekseninde küresel bir yayılma ve karşılıklı bağımlılık göstermesi; siyasal bağlamda “modern dönemin temel

⁴¹ Alankuş-Kural, a.g.e., s. 86-100.

⁴² a.g.e., s. 88.

⁴³ Erözden, a.g.e., s. 104.

egemenlik birimi ulus-devlet yapısını alttan alta yıpratırken”⁴⁴ modern ulus-devletin temel unsuru “ulus” da, onu oluşturan temel yapıtaşlarının aynı küresel iletişim-etkileşimlere tabi olmaları nedeniyle yavaş yavaş çözülmeye başlamakta ve aynı anda ideolojik baskıların ve sınırlamaların gevşemesi sonucu hareketlenen toplumsal-kültürel “özgürleşme” ve “özerkleşme” eğilimleri, küreselleşme ile birlikte “çok-kültürlü” ve “çok-etnili” toplumsal yapıların açığa çıkmasına ve paradoksal ilişkilerin yaşanmasına yol açmaktadır. Ve nihayet insanların aidiyet bağlarında aşınmalar yaşandığını gösteren bu dinamik sürecin ortaya çıkardığı, gücü sürekli artan ve yaygınlaşarak küresel/uluslarüstü mahiyet kazanan, hem ulusal ölçeklerde ve hem de uluslararası-küresel ölçeklerde taleplerde bulunun “sivil toplum”unun (hareketinin) varlığıyla birlikte tüm bu gelişmeler, “kimlik” de dahil olmak üzere, yeni arayışları ve tartışmaları gündeme getirdiği kadar; modernitenin ideolojiler temelinde şekillenen “ikili düşünme” sistematigi -ideolojilerin güç kaybını da göz önüne alarak- de yerini “düşüncenin özgürleşmesi” diye nitelendirilebilecek çok daha analitik, daha çok boyutlu ve çok daha eleştirel bir düşünce (düşünme) sistematigine bırakmakta ve bu farklılık ve değişkenlik (siyasal) düşünce zemininde yeni ve çarpıcı açılımları da gündeme getirmekte, yeni kavramsal önermeleri ya da bu doğrultudaki talepleri sürekli artırmakta, ancak beraberinde yeni soru(n)ları da ortaya çıkarmaktadır.

Bu bağlamda örneğin siyasal-kültürel anlamda Avrupa’da ulus-ötesi bir yapılanmanın gündeme gelmesiyle birlikte yeni bir “Avrupa(lı) Kimliği” ve “Avrupa Yurttaşlığı” ve devamla da “Dünya Kimliği” ya da “Dünya Yurttaşlığı” kavramsallaştırmaları; küreselleşme sürecinin “zaman ve mekân sıkışmasına” yol açan ve her türlü sınırı karşılıklı geçirgen kılan ve silikleştiren gelişme dinamiğinin ortaya koyduğu yeni koşullar içinde; insan(lığı) kendini ait hissedebileceği geniş ve “sınır-sız” bir “zaman tasavvurunda” ve “ortak mekânda” kültürel toplumsal farklılıklarıyla bir arada buluşturabilir mi, onun hayallerini içeren duygu, inanç ve bilinç ortaklığını ve kolektif hafızasını inşa edebilir mi?

Veya şimdilerde sıkça gündeme geldiği gibi ulus-devlet bünyesinde küresel iletişim-etkileşim bağlamında sarsılan heterojen toplumsal yapılar, yeni çatışma ortamları yaratmadan, devletin tüm vatandaşlarını gerçekten hak eşitliğinde buluşturacağı kuşatıcı bir “üst-kimlik”te ve yine aynı anda “bireyin içine doğduğu kimliği olan ‘alt-kimlik’ini”⁴⁵ de muhafaza edebileceği ikili yapı içinde uyumlaştırmak mümkün olabilecek mi? İnsan(lığı)n “kimlik” ekseninde gelişen tarihsel serüveni göz önüne alındığında, büyük oranda dönemselsel değişim-dönüşümlerle beslenen hayaller, siyasal-ideolojik-kültürel talepler, icat edilen gelenekler ve kurgularla oluş(turul)an ya da belirlenen “ulusçuluk” ve “ulus-al” eksenli kimliklerin; bugünün farklı dönemselsel koşullarından hareketle yarına doğru yaşayacağı ya da yaşaması öngörülen değişim-dönüşümler için yeni hayallerle, tarihyazımına, edebiyata ve nihayet siyasal-ideolojik-kültürel talep ve kurgulara ihtiyaç duyacağını söylemek mümkün. Ancak modernitenin ulusçuluk, ulus-devletçilik ve ulusal kimlik ekseninde belirlenen ve geçen süre zarfında “tarihselleşerek” içselleştirilen ve gücünü de büyük oranda bu “şanlı” maziden alan yapılarının kısa sürede ortadan kalkacağını; ya da küreselleşme bağlamında yapılan yeni önerme ve tanımlamaların kısa sürede “tarihselleşerek” inanç ve duygu ortaklığı halinde içselleştirilebileceğini beklemek ise fazla iyimserlik olacaktır.

Yine de küreselleşme’nin inkâr edilemez varlığının, “evrensellik/tikellik” temelinde ilerleyen paradoksal gelişim sürecinin ortaya çıkardığı yeni koşullar çerçevesinde ele alınması gereken “kimlik” sorunsalına verilecek yanıtların ne olduğundan çok, bu sorunsalı karşılayacak ya da içerecek “siyasal” ve “kuramsal” projelerin ne olması ve hangi parametreler üzerine oturması gerektiğine dair yaklaşımlarda bulunmak belki daha anlamlı olacaktır. Bu bağlamda adeta bir “kimlik patlaması”na dönüşen bu yeni süreci hem ontolojik hem de kültürel anlamda kuşatacak ve bir arada tutabilecek olan yeni siyasal projenin “demokrasi” olacağını ve yine bütün bunları karşılayacak, anlamlandırarak ve bir arada kuşatabilecek kuramsal projenin de “yeni bir sol” olacağını söylemek mümkün. Hemen ifade etmek gerekir ki

⁴⁴ Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akabeti*, çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul, Bakış Yayınları, 2002, s. 19.

⁴⁵ Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar, -Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama-*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 27.

burada sözü edilen “demokrasi”, modern dönemin liberal-sosyal demokrasi anlayışı ile sınırlı kalan ve son kertede hakim ulus(al) kimliği önceleyen bir demokrasi olmaktan çok, bugünün “çoklu kültürler ve kimlikler” dünyasına denk düşecek ve çoğulcu toplum yapısını birarada yaşayacak biçimde kurgulayıp kurumsallaştıracak olan “diyalojik” ve bizzat “demokrasinin demokratikleştirileceği”⁴⁶ bir başka ifadeyle daha “radikal” bir demokrasi olmak gerekmektedir⁴⁷. Ve yine ifade etmek gerekir ki bu yeni siyasal projeyi kuşatacak kuramsal “yeni sol” proje de, bir bakıma modernite kapsamında anlamlandırdığı ekonomik-siyasal-ideolojik-düşünsel önermelerini; küreselleşme sürecinin koşullarında yeniden gözden geçirmekten ve dönüştürmekten kaçınmayan, eski hegemonik homojen sınıf söylemini, bugünün çoklu sosyal yapısını gözetenek ve onu kendi evrensel değerleri üzerinden kuşatarak yeni hegemonik bir söylemin unsurları haline getiren ve radikal demokrasi projesi ile buluşturan bir sol olmalıdır. Geleneksel olarak heterojen olana karşı homojeniteyi savunan, bir başka ifadeyle “aynılığı” ve “ayrılığı” savunan ve çatışma üreten “eski-yeni milliyetçilik” ve siyasal anlamda demokratik açılımlarına rağmen ekonomik anlamda küreselleşmeyi son kertede zenginlerin küreselleşmesine dönüştüren ya da “küreselleşenler dünyanın her köşesinde zamanı ve mekânı aşan hayat tarzları ile uluslarüstü homojen bir yapı sergilerken, küreselleşemeyenlerin onların aksine daha da yerelleşerek ironik bir şekilde hızla artan bir sefalette küreselleşmelerine”⁴⁸ yol açan “(neo)-liberalizm” karşısında; temel değerleri “eşitlik” ve “özgürlük”ü, küresel boyutta ve evrensel tikelin çoğul birlikteliğinde gerçekleştirmeyi öngören “yeni sol” ancak o zaman “kapitalizmin artık ulusal sınırlar ötesinde ve dolayısıyla devlet kutbunun dengeleyici denetimi olmaksızın harcadığı yıkıcı enerjiyi

dizginleyecek, yeni bir *büyük dönüşüm* dinamiği”⁴⁹ yaratabilecektir.

Görünen o ki, “evrensel tikelin çoğul birlikteliğinin” esas olduğu bu dönemde “yeni sol” öncelikle ideolojik özü olan “enternasyonalizm”i yeniden hatırlamak; temel değerleri kapsamında, “kimlik” sorunsalı da dahil olmak üzere, siyasal ve kuramsal açılım ve önermelerini bu zemin üzerinde geliştirip tartışmak zorunda kalacaktır.

⁴⁶ Giddens, *Sağ ve Solun Ötesinde*, s. 22.

⁴⁷ Genel olarak “Kimlik-fark ve çokluk ilişkisine dayalı, devlet egemenliğini sorunsallaştıran, siyasal alanı global/ulusla/yerel etkileşim eksenine doğru genişleten, sivil toplumu da devlet/parti gibi siyasal bir özne olarak düşünen ve bu bağlamda, katılımcı demokrasinin önemini vurgulayan yeni bir siyaset anlayışı”⁴⁸ni öngören ‘Radikal Demokrasi’ projesi ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler için bkz. E. Fuat Keyman, *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1999.

⁴⁸ Gökhan Yavuz Demir, “Küreselleşen Küreselleşme Retoriği”, *Birikim*, No. 158, (Haziran 2002), s. 61.

⁴⁹ Alain Caille ve Ahmet İnsel, “Yeni Bir Sol İçin Gözlem ve Öneriler”, *Birikim*, No. 139, (Kasım 2000), s. 30-38.